

Тема № 9

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ ТА МИРНІ ЗАСОБИ РОЗВ'ЯЗАННЯ МІЖНАРОДНИХ СПОРІВ

Питання теми:

Вступ.

1. Поняття та підстави міжнародно-правової відповідальності.
2. Поняття та види міжнародних правопорушень.
3. Види і форми відповідальності.
4. Обставини, що виключають відповідальність держав.
5. Міжнародно-правова відповідальність міжнародних організацій.
6. Міжнародна кримінальна відповідальність індивідів
7. Мирні способи вирішення міжнародних спорів.

Висновки.

Рекомендована література:

1. Денисова Д.О. Відповідальність міжнародних організацій [Текст] : монографія / Д. О. Денисова ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф. А. І. Дмитрієва. - Одеса : Фенікс, 2014. - 323, [3] с.
2. Коваленко С.О. Види і форми міжнародно-правової відповідальності міжнародних організацій / С. О. Коваленко // Публічне право. - 2014. - № 2. - С. 113-120.
3. Мануїлова К.В. Міжнародна уніфікація норм про відповідальність за шкоду, заподіяну під час повітряного перевезення / К. В. Мануїлова // Митна справа. - 2014. - № 6. - С. 12-18.
4. Мохончук С.М. Міжнародна регламентація відповідальності за злочини проти миру та безпеки людства / С. М. Мохончук // Юрист України. - 2012. - № 1-2(18-19). - С. 76-81.
5. Філянїна Л.А. Міжнародна кримінальна відповідальність індивідів за злочини геноциду / Л. А. Філянїна, Ю. Р. Тарантюк // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. - 2012. - № 1. - С. 11-20.

6. Чорнобай Д.В. Міжнародна відповідальність за правомірну діяльність у європейському праві / Д. В. Чорнобай // Актуальні проблеми міжнародних відносин. - 2011. - Вип. 100(1). - С. 240-246.

Вступ.

Правова відповідальність держав за міжнародні протиправні діяння – найстаріший інститут міжнародного права. Дана тема є однією з найважливіших у міжнародному праві, оскільки від якості вирішення пов'язаних з нею проблем безпосередньо залежить ефективність функціонування всієї системи міжнародного права, зміцнення міжнародного миру та правопорядку. І, хоча свої витоки поняття міжнародно-правової відповідальності бере в античному праві, питання про можливість послідовного застосування даного принципу стоїть гостро і до цього дня. Назвемо лише найяскравіші приклади.

У 1979 році Радянський Союз ввів обмежений контингент своїх військ в Афганістан, формально на прохання уряду цієї країни. Однак західні держави оскаржували правомочність цього, вказуючи на те, що даний уряд було створено внаслідок силової акції радянського спецназу і тому він не був легітимним.

Без мандата Ради Безпеки ООН були проведені операції НАТО під верховенством США проти колишньої Югославії в 1999 році і проти Іраку в 2003 році.

Російська Федерація у 2008 році під приводом захисту своїх громадян ввела у 2008 році війська на територію Грузії, розпочавши бойові дії без дозволу ООН.

Дії західної коаліції, яка підтримувала в 2011 році бойові дії лівійських повстанців проти урядових військ Великої Соціалістичної Народної Лівійської Арабської Джамагирії, в істотною мірою перевищили повноваження, передбачені відповідною резолюцією Ради Безпеки ООН.

І, нарешті, Російська Федерація у 2014 році анексувала частину території України, підтримує дії терористів на сході України та взяла у заручники громадян України, висунувши їм надумані звинувачення.

Питання 1. Поняття та підстави міжнародно-правової відповідальності.

Поняття правової відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння склалося ще в античності, точніше – в 4 столітті до Р.Х.

У сучасному міжнародному праві застосування інституту міжнародно-правової відповідальності бере свій початок в 1920 році, коли в Статуті Ліги Націй було вказано на можливість введення санкцій проти країн, які порушили свої міжнародно-правові зобов'язання.

Але повною мірою питання міжнародно-правової відповідальності отримало розвиток після Другої Світової війни, коли людство усвідомило ступінь шкоди, завданої фашистськими державами та їх. У 1945 році питання протидії міжнародно-протиправним діянням знайшло відображення в Статуті ООН (Глава VII «Дії у відношенні загрози миру, порушень миру й актів агресії»).

Спроби кодифікації норм міжнародно-правової відповідальності держав робилися вченими-юристами, неурядовими і міжурядовими організаціями. Однак жодна з них не призвела до появи універсальної міжнародної конвенції на цей час. Сучасне поняття міжнародно-правової відповідальності еволюціонувало з відповідальності держав за збитки, заподіяні іноземним особам. Тому спочатку кодифікатори приділяли основну увагу матеріальній відповідальності за шкоду, заподіяну особі та майну іноземних громадян і іноземному капіталу.

З другої половини ХХ століття стала визнаватись відповідальність держав за агресію, військові злочини, політику апартеїду, геноциду. Змінюється характер застосовуваних заходів відповідальності і форм її реалізації. Потім відбуваються зміни в колі суб'єктів – з'являється відповідальність міжнародних організацій та індивідів. З розширенням технічних і наукових можливостей з'являється абсолютна відповідальність держав за шкоду, завдану в результаті правомірної діяльності. Генеральна Асамблея ООН передала в 1956 році на розгляд Комісії міжнародного права питання про кодифікацію норм міжнародно-правової відповідальності держав.

В подальшому Генеральна Асамблея прийняла по цьому питанню резолюцію «Відповідальність держав за міжнародно-правові діяння» А/56/83 від 12 грудня 2001 року. Крім того, з даної проблеми було прийнято низку конвенцій:

- «Про попередження геноциду і покарання за нього »(1948 рік);
- «Про відшкодування шкоди, заподіяної іноземним повітряним судном третім особам на землі »(1952 рік);
- «Про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами »(1972 рік);
- «Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду» (1995 рік);
- «Про додаткове відшкодування за ядерну шкоду» (1998 рік).

Питання, пов'язані з міжнародно-правовою відповідальністю держав, вирішуються і в судовому порядку. Так, Міжнародний Суд ООН в 1949 році виніс рішення у справі про загибель людей та завдані збитки в результаті підризу на мінах британських військових кораблів, що проходили через албанські води в протоці Корфу.

Також, у 2008 році Генеральна Асамблея ООН прийняла резолюцію A/63/10 «Міжнародно-правова відповідальність міжнародних організацій».

Право міжнародної відповідальності – галузь міжнародного права, принципи і норми якої визначають для суб'єктів міжнародного права юридичні наслідки міжнародно-протиправних діянь, а також заподіяння шкоди в результаті діяльності, не забороненої міжнародним правом.

У цьому визначенні знайшло відображення існування двох **підгалузей права міжнародної відповідальності**:

- відповідальності за протиправні дії;
- відповідальності за збиток, що є результатом діяльності, не забороненої міжнародним правом.

За своєю юридичною природою ці види відповідальності принципово різні, вони регулюються різними комплексами норм, іншими є також зміст і форми, в яких вони можуть проявлятися.

Підгалузь відповідальності за протиправні дії складається з трьох основних частин:

- загальна частина,
- відповідальність держав,
- відповідальність міжнародних організацій.

Цілі права міжнародної відповідальності:

- а) стримувати потенційного правопорушника (превентивна функція);
- б) спонукати правопорушника виконати свої обов'язки належним чином (функція забезпечення правопорядку);
- в) надати потерпілому відшкодування за заподіяну матеріальну та моральну шкоду (компенсаційна функція);
- г) впливати на майбутню поведінку суб'єктів в інтересах добросовісного виконання своїх зобов'язань (превенція і підтримка правопорядку).

Існують два різні види відповідальності. **Негативна відповідальність** породжується правопорушенням, є деліктною. Саме цьому виду і присвячено право міжнародної відповідальності. Другим видом є **позитивна відповідальність**, під якою розуміється обов'язок вжити необхідних заходів для досягнення поставленої мети, і цей обов'язок випливає з міжнародного права. Наприклад, відповідно до Статуту ООН Рада Безпеки несе "головну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки" (ст. 24).

Міжнародно-правова відповідальність – це юридичні наслідки, що настають для суб'єкта міжнародного права в результаті порушення ним міжнародно-правового зобов'язання, або юридичний обов'язок суб'єкта-правопорушника ліквідувати наслідки шкоди, завданої іншому суб'єкту міжнародного права в результаті вчиненого міжнародно-правового делікту.

В основі даної галузі міжнародного права лежить **принцип міжнародної відповідальності**: будь яке міжнародно-протиправне діяння суб'єкта міжнародного права тягне за собою його міжнародну відповідальність.

Мета міжнародно-правової відповідальності — це передбачення відповідного результату, а саме: виключення можливості вчинення державою нових правопорушень; вплив на інші держави, спонукання їх до добровільного додержання міжнародних зобов'язань.

Функції міжнародно-правової відповідальності – це та чи інша спрямованість заходів, що здійснюються у межах міжнародної відповідальності. При цьому функції міжнародно-правової відповідальності мають двояке значення: 1 – правовідновлювальне (репараційне – є засобом відновлення порушених суспільних відносин міжнародного правопорядку мирними засобами); 2 – репресивне (каральне – військові дії).

Зміст міжнародно-правової відповідальності полягає в осуді правопорушника й в обов'язку правопорушника понести несприятливі наслідки правопорушення.

Суб'єктами права міжнародної відповідальності є суб'єкти міжнародного права: держави, міжнародні урядові організації та народи і нації, які борються за створення держави. (Резолюція А/56/83 ст. 10: "2. Поведінка повстанського чи іншого руху, якому вдається створити нову державу на частині території вже існуючої держави або на будь-якій території під її управлінням, розглядається як діяння цієї нової держави за міжнародним правом".

Елементами міжнародно-протиправного діяння є:

а) поведінка, яка відповідно до міжнародного права присвоюється даному суб'єкту міжнародного права, тобто вважається ним вчиненою(суб'єктивний елемент);

б) поведінка, що представляє собою порушення цим суб'єктом покладеного на нього обов'язку за міжнародним правом (об'єктивний елемент).

Кваліфікація діяння як міжнародно-протиправного здійснюється на основі міжнародного права. На таку кваліфікацію не впливає та обставина, що діяння вважається правомірним відповідно до внутрішнього права держави або правилам міжнародної організації чи суперечить їм.

Міжнародно-правовими підставами відповідальності за міжнародні правопорушення – є передбачена сукупність юридично обов'язкових приписів, міжнародно-правових актів, на підставі яких певний варіант поведінки суб'єкта кваліфікується як міжнародне правопорушення.

Джерела юридичних підстав міжнародно-правової відповідальності – будь-які міжнародно-правові акти, приписи яких фіксують обов'язкові для держав правила поведінки.

При розгляді підстав відповідальності слід виходити з двох груп питань:

1 – на підставі чого суб'єкт МП може нести міжнародно-правову відповідальність;

2 – за що суб'єкт МП може нести дану відповідальність.

Виходячи з цього, розрізняють юридичні (нормативні); фактичні; процесуальні підстави відповідальності, між якими існує тісний взаємозв'язок.

До **юридичних підстав відповідальності** відносять лише юридично дійсні міжнародні зобов'язання, закріплені у правомірних міжнародно-правових актах. Зокрема, юридичними підставами відповідальності є: - *міжнародний договір* (правомірні договори, що мають юридичну чинність); - *міжнародний порядок* (особлива форма і засіб, що закріплює визнання певного способу поведінки суб'єкта МП як юридично обов'язкового правила взаємовідносин); - *рішення міжнародних судів та організацій* (встановлюють права та обов'язки сторін); - *односторонні міжнародно-правові акти* (декларації, заяви ноти через які суб'єкт МП визначає конкретні правила або лінію своєї поведінки у сфері міждержавних відносин і бере на себе відповідні міжнародні зобов'язання).

Фактичною підставою міжнародно-правової відповідальності є саме міжнародне правопорушення, тобто діяння (дія або бездіяльність) суб'єкта міжнародного права (його органів або посадових осіб), що порушують міжнародно-правові зобов'язання.

Під **процесуальними підставами міжнародної відповідальності** розуміють процедуру розгляду справ про правопорушення і порядок притягнення винних суб'єктів до відповідальності. В одних випадках такий процесуальний порядок детально регламентований і закріплений у міжнародно-правових актах, в інших - його вибір залишений на розсуд органу, що застосовує міри відповідальності.

Питання 2. Поняття та види міжнародних правопорушень.

Міжнародне правопорушення – це дія або бездіяльність суб'єкта міжнародного права, у результаті чого порушуються норми міжнародного права і міжнародні зобов'язання цього суб'єкта, та наносять іншому суб'єкту або групі суб'єктів міжнародного права або всьому міжнародному співтовариству в цілому шкоду матеріального або нематеріального характеру.

Таким чином, з юридичної точки зору, міжнародне правопорушення являє собою складне правове явище, та має наступні характерні **основні ознаки**:

- міжнародна суспільна небезпека;
- протиправність;

- причинно-наслідковий зв'язок між протиправним діянням і шкідливими наслідками, що наступили;

- карність.

Міжнародна суспільна небезпека — це можливість міжнародного правопорушення заподіяти або завдати шкоду міжнародним відносинам, що охороняються міжнародним правом.

Протиправність правопорушення обумовлена порушенням обов'язкових правил поведінки, закріплених у міжнародно-правових актах.

Причинно-наслідковий зв'язок є важливою ознакою правопорушення, тому що саме він дозволяє з'ясувати, що причиною завданої шкоди є міжнародне правопорушення.

Карність є правовим наслідком, закономірним результатом правопорушення.

У міжнародному правопорушенні виділяється його склад, що являє собою сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, на підставі яких суб'єкти МП несуть міжнародно-правову відповідальність.

До **складу міжнародного правопорушення входять:** — **об'єкт** міжнародного правопорушення — це певні блага матеріального або нематеріального характеру (міжнародний правопорядок, система міжнародних відносин, права і свободи людини).

Об'єктивна сторона міжнародного правопорушення — проявляється у вигляді діяння суб'єкта міжнародних відносин, який порушує відповідні міжнародно-правові зобов'язання.

Суб'єктами міжнародного правопорушення виступають основні суб'єкти МП.

Суб'єктивна сторона міжнародного правопорушення полягає у відношенні суб'єкта МП до вчиненого ним діяння і його наслідків та проявляється у формі вини.

Не вважаються міжнародними правопорушеннями:

1. *Недружній акт* – поведінка держави, яка завдає шкоди іншій державі й суперечить її інтересам, але не порушує норм міжнародного права.

2. *Злочинні проступки фізичних осіб проти міжнародного права* – дії фізичних осіб, які порушують норми міжнародного права, і тому заборонені внутрішньодержавним правом.

3. *Спiрнi ситуацiї* – держави не порушують норми мiжнародного права, однак iнтереси однiєї держави порушуються поведiнкою вищих посадових осiб iншої держави.

У доктринi i практицi мiжнародного права мiжнароднi правопорушення розподiляють на види або групи на рiзних пiдставах.

У сучаснiй мiжнароднiй практицi i доктринi розрiзняють три **ВИДИ мiжнародних правопорушень**, що визначаються за суб'єктною i суб'єктивною сторонами складу таких правопорушень:

1. Мiжнароднi злочини;
2. Злочини мiжнародного характеру;
3. Iншi мiжнароднi правопорушення (мiжнароднi делiкти).

Мiжнароднi злочини — це злочини, що порушують мiжнароднi зобов'язання, якi є основними для забезпечення життєво важливих iнтересiв мiжнародного спiвтовариства, i розглядаються як злочини мiжнародним спiвтовариством у цiлому.

Мiжнароднi злочини:

- здiйснюються державами, посадовими особами держав, що використовують механiзм держави в злочинних цiлях, а також рядовими виконавцями;

- здiйснюються в безпосередньому зв'язку iз державою;

- зазiхають на мiжнародний мир i безпеку,

- загрожують основам мiжнародного правопорядку;

- спричиняють вiдповiдальнiсть держави як суб'єкта

мiжнародного права i персональну кримiнальну вiдповiдальностi виконавцiв, що наступає в рамках мiжнародної, а в деяких випадках внутрiшньодержавної (нацiональної) юрисдикцiї.

Пiд **злочином мiжнародного характеру** розумiють дiяння фiзичної особи, що посягає на права й iнтереси двох або декiлькох держав, мiжнародних органiзацiй, фiзичних i юридичних осiб. До таких злочинiв належать: захоплення заручникiв; фальшування грошових знакiв; незаконне захоплення повiтряних суден.

Злочини мiжнародного характеру:

— торкаються інтересів двох або декількох держав, юридичних осіб і/або громадян;

— здійснюються окремими фізичними особами поза зв'язком із політикою держави;

— спричиняють персональну відповідальність правопорушників у рамках національної юрисдикції.

Міжнародні делікти визначаються за залишковим принципом, до них належать правопорушення, що не ввійшли в перші дві групи. До них належать: порушення державою своїх односторонніх зобов'язань; невиконання рішень міжнародних судів і арбітражів; порушення державою договірних зобов'язань, що не мають основного значення.

Міжнародні делікти:

— не носять характеру злочинів і не мають суспільної небезпеки міжнародних злочинів і злочинів міжнародного характеру;

— можуть здійснюватися будь-якими суб'єктами міжнародних правовідносин, що порушують положення розпоряджень міжнародно-правових норм;

— спричиняють відповідальність суб'єктів, що може виражатися у формі самообмежень, які впливають у результаті офіційного визнання протиправності поведінки суб'єкта.

Питання 3. Види і форми відповідальності.

Відповідальність держави – порушника міжнародного зобов'язання реалізується в конкретних видах і формах. У міжнародному праві розрізняють два види відповідальності: нематеріальну й матеріальну.

У міжнародно-правовій доктрині для позначення нематеріальної відповідальності використовують також три інших терміни: моральна, політична, морально-політична відповідальність.

Від специфіки міжнародного правопорушення залежить, який вид відповідальності буде нести держава-порушник. За деякі правопорушення можуть застосовуватися обидва види відповідальності одночасно.

У рамках нематеріального виду відповідальності виокремлюють такі форми: репресалії, реторсії, сатисфакції і санкції.

Репресалії – це правомірні примусові дії держави, що мають на меті відновлення своїх прав, порушених іншою державою. За сучасним міжнародним правом неприпустиме застосування сили або погрози силою як репресалій. Репресалії можуть втілюватися в заморожуванні або арешті банківських авуарів, затримці або арешті рибальських суден (за порушення режиму рибальства) і т. ін. Заходи, вжиті потерпілою державою як репресалії, мають бути пропорційні правопорушенню, що їх викликало, і припинятися з моменту відновлення status quo (стану справ до зміни ситуації).

Реторсії – це правомірні примусові дії держави у відповідь на недружній акт із боку іншої держави, за допомогою якого посадові, фізичні або юридичні особи першої держави були поставлені в дискримінаційні умови. Реторсії націлені на відновлення принципу взаємності у відносинах відповідних держав. Заходи, що були використані як реторсії, мають бути адекватні акту, який їх спричинив, і припинятися з моменту відновлення колишнього становища. Як реторсії не можна використовувати збройну силу.

Сатисфакція виражається в наданні державою-порушницею задоволення постраждалій державі. Сатисфакція може здійснюватися у висловленні жалю і завіренні постраждалої сторони в недопущенні повторення правопорушення, у публічному вибаченні, у покаранні винних, у наданні особливих почесей постраждалій державі і т. ін. Застосування конкретної форми сатисфакції залежить від заподіяного збитку і політичних взаємин між державами.

Сатисфакція може виявитися в таких діях держави-деліквента (винного суб'єкта, що зобов'язаний відшкодувати шкоду, заподіяну правопорушенням):

- офіційне вираження жалю або співчуття;
- приношення вибачень;
- приношення запевнень у тому, що подібні акції не повторяться в майбутньому;
- карне покарання винних осіб;
- видання нормативного акту з визнанням своєї провини з тим, щоб подібні дії не повторювалися в майбутньому;
- посилення спеціальної делегації в ображену державу;

— вшанування постраждалої держави шляхом підняття прапора постраждалої держави в столиці держави-деліквента, або віддання їй честі військовим формуванням з артилерійським салютом або виконанням її державного гімну, або сполученням того й іншого і т.п.

Санкції – це індивідуальні або колективні правомірні примусові заходи, вжиті проти держави-порушниці, з метою припинення її неправомірного поведження або покарання за таке поведження.

Індивідуальні санкції, які застосовуються потерпілою державою щодо держави-порушниці, не можуть включати використання збройної сили. Найчастіше вони зводяться до часткового або повного розриву торгово-економічних відносин, транспортних зв'язків, спортивних контактів і т. ін.

Колективні санкції можуть використовуватися тільки на підставі рішення Ради Безпеки ООН щодо держав, чії дії становлять загрозу миру або порушення миру (ст. 39 Статуту ООН) . Колективні санкції можуть включати повне або часткове переривання економічних відносин, залізничних, морських, повітряних, поштових, телеграфних, радіо або інших засобів зв'язку, а також розрив дипломатичних відносин (ст. 41). Якщо ці заходи виявляться недостатніми, то Рада Безпеки ООН може ухвалити рішення щодо санкцій з використанням збройної сили для підтримки або відновлення міжнародного миру й безпеки (ст. 42). Застосування обов'язкових санкцій покликано чинити тиск на державу або утворення для досягнення цілей, встановлених Радою Безпеки ООН, без застосування сили. Таким чином, санкції є важливим інструментом, за допомогою якого Рада Безпеки забезпечує виконання своїх рішень. Завдяки універсальному характеру Організація Об'єднаних Націй є відповідною структурою для запровадження таких заходів і контролю за їх дотриманням.

17 квітня 2000 р. члени Ради Безпеки ООН заснували на тимчасовій основі неофіційну Робочу групу із загальних питань, що стосуються санкцій, для розробки рекомендацій загального характеру щодо того, як підвищити ефективність санкцій Організації Об'єднаних Націй. У 2006 р. група подала Раді Безпеки доповідь із загальних питань стосовно санкцій, у яких відображена її діяльність, яка здійснювалася протягом року відповідно до мандата, що передбачає "розробку загальних рекомендацій з підвищення ефективності санкцій Організації Об'єднаних Націй".

Міжнародній практиці відомі випадки результативного застосування санкцій згідно зі ст. 41 Статуту ООН проти расистських режимів Південної Родезії і ПАР, що проводили політику апартеїду.

За міжнародні злочини, скоєні Німеччиною і Японією в роки Другої світової війни, проти цих держав були застосовані такі санкції, пов'язані з обмеженням їхнього суверенітету: окупаційний режим, обмеження права мати збройні сили, обмеження в діяльності політичних сил та ін. Як санкцію за агресію деякі юристи-міжнародники розглядають відторгнення частини території Німеччини і Японії на користь держав-переможниць.

Суть **матеріальної відповідальності** полягає у повній або частковій компенсації матеріальної шкоди, заподіяної міжнародно-протиправним діянням держави. Формами відповідальності цього виду є репарації, реституції і субституції.

Репарації – це відшкодування потерпілій від агресії державі матеріальної шкоди грошима, натурою або послугами. Уперше норми про репарації з'явилися в мирних договорах Версальської системи після закінчення Першої світової війни. Відповідно до Версальського мирного договору 1919 р., Німеччина повинна була відшкодувати не тільки збиток, заподіяний незаконним веденням війни і воєнними діями німецьких збройних сил, але й усі втрати, яких зазнали союзні держави та їхні громадяни внаслідок війни, за виникнення якої відповідальність покладалася на Німеччину.

Після Другої світової війни норми міжнародного права про репарацію набули подальшого розвитку. Вони були втілені в тексти мирних договорів та інших угод і домовленостей. У зв'язку з тим, що матеріальний збиток, заподіяний Німеччиною державам антигітлерівської коаліції, становив більше 200 млрд дол. США, що перевищувало все національне надбання переможеної Німеччини, було ухвалено рішення про відшкодування шкоди не в повному обсязі. В усіх мирних договорах установлювалося, що право на отримання репарації поширювалося не на всі держави, що брали участь у війні проти Німеччини і зазнали збитків, а лише на ті з них, на території яких велися воєнні дії і територія яких була піддана окупації. З 1 січня 1954 р. СРСР в односторонньому порядку відмовився від стягнення репарацій із НДР у будь-якій формі.

Історично репарації передувала контрибуція, тобто виплата грошових сум переможеною державою переможцеві після закінчення війни. Основу контрибуцій становило "право переможця", незалежно від того,

справедливу чи загарбницьку війну вела держава, що перемогла. Розмір, порядок і форми виплати контрибуції визначалися виключно державою-переможницею.

Реституція – одна з форм матеріальної відповідальності, що полягає у поверненні у натурі майна, неправомірно вилученого і вивезеного воюючою державою з території супротивника. Наприклад, повернення автотранспорту, залізничного транспорту, річкових і морських суден і т. д., які були неправомірно вилучені у супротивника і викрадені воюючою державою. При цьому реституції підлягає майно, що перебуває не тільки під контролем воюючої сторони, а й те, що опинилося під контролем будь-якої третьої держави.

Різновидом реституції є **субституція**, тобто повернення майна аналогічного роду і приблизно рівноцінного тому, що було неправомірно вилучене й вивезене воюючою стороною з території супротивника. Відповідно до мирного договору з Італією 1947 р.

Ця держава зобов'язалася повернути все монетне золото, нагробоване і незаконно вивезене в Італію, або передати кількість золота, що дорівнювала за вагою та пробою вивезеному.

На відміну від перелічених вище форм матеріальної відповідальності, які реалізуються на підставі або "права переможців", або застосування колективних санкцій, можлива **компенсація** - досить стара форма матеріальної міжнародної відповідальності, яка застосовується на підставі рішення міжнародного суду. Новітня історія застосування цієї форми відповідальності почалася з англо-американського третейського розгляду - зі справи "Алабама" (1872 р.). Сутність її полягала в тому, що після повстання південних штатів англійська королева видала в 1861 р. декларацію про нейтралітет, тим самим визнавши жителів Півдня і Півночі воюючими сторонами. Агенти Півдня в Європі замовляли на англійських верфях цивільні судна, які озброювалися поза територіальними водами Англії і брали участь у війні проти Півночі. Саме в такий спосіб був побудований крейсер "Алабама", що, діючи в Атлантичному й Індійському океанах, захопив 68 суден Півночі (з яких 53 знищив) і потопив крейсер "Гаттерас". Після закінчення громадянської війни уряд США звинуватив Англію в порушенні нейтралітету і вимагав відшкодування збитків, завданих діями "Алабами".

Вашингтонський договір від 8 травня 1871 р. передбачав проведення чотирьох арбітражів і його значення полягало головним чином у розгляді

претензій, висунутих Сполученими Штатами Америки до Великої Британії у зв'язку із твердженнями про порушення останньою нейтралітету під час громадянської війни в Америці. Уряди обох країн погодилися щодо трьох правил про обов'язки нейтральної держави, які підлягали застосуванню, і передали справу на розгляд третейського суду з п'яти членів, призначених главами урядів Сполучених Штатів Америки, Великої Британії, Бразилії, Італії та Швейцарії. Суд зібрався в Женеві і після ретельного розгляду наданих обома сторонами матеріалів вирішив чотирма голосами проти одного, що Велика Британія повинна сплатити Сполученим Штатам Америки протягом одного року компенсацію в розмірі 15 500 000 дол. США. Ця сума була сплачена відповідно до рішення суду.

Перераховані форми матеріальної відповідальності пов'язані а учиненням міжнародного злочину - агресії. Однак матеріальний збиток може заподіюватися міжнародними деліктами навіть у результаті правомірної діяльності держав при використанні джерел підвищеної небезпеки (авіації, космічних об'єктів, атомної енергії і т. ін.). У цих випадках компенсації підлягає дійсна матеріальна шкода (пряма і непряма), тоді як втрачена вигода, як правило, не відшкодовується. Міжнародні угоди зазвичай передбачають обмеження абсолютної матеріальної відповідальності, тобто відповідальності за правомірну діяльність. У таких договорах вказується максимальна сума, що може бути сплачена постраждалій стороні як компенсація за заподіяний збиток. Таке положення міститься, зокрема, у Віденській конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 р.

При заподіянні такої шкоди потерпіла сторона не може вимагати одержання суми понад установлену межу, навіть якщо фактичний збиток перевищує цю межу.

Установлення договірних обмежень на суму компенсації при реалізації абсолютної відповідальності є своєрідним стимулятором держав до використання техніки, що є джерелом підвищеної небезпеки. При цьому відбувається, так би мовити, перерозподіл ваги матеріальних збитків між державою, яка експлуатує джерело підвищеної небезпеки, і постраждалою стороною.

При реалізації абсолютної відповідальності постраждала сторона в будь-якому випадку одержить компенсацію, навіть якщо держава, що заподіяла збиток, буде доводити, що всі її дії були абсолютно правомірними.

Питання 4. Обставини, що виключають відповідальність держав.

Звільнення від відповідальності — це зняття із суб'єкта міжнародного права обов'язку ліквідації наслідків здійсненого ним діяння, яке спричинило відповідальність.

Обставини, що виключають відповідальність держав (спричиняють звільнення від відповідальності) – це факти, дії та явища, доведеність існування яких на момент здійснення правопорушення знімає із суб'єкта міжнародного права обов'язок відшкодування збитків, якщо правопорушення було спричинене цими фактами, діями чи явищами.

При цьому склад правопорушення не повний чи відсутній взагалі, відповідно і не настає міжнародна відповідальність. Відповідальність може виключатися як за наявності вини суб'єкта, так і за її відсутності (абсолютна відповідальність).

Традиційно до **обставин, що виключають настання міжнародно-правової відповідальності**, відносять:

1) вину потерпілої сторони (дії, що спричинили завдання шкоди, груба недбалість);

2) форс-мажор (непереборна сила);

3) непередбачувані зовнішні події надзвичайного характеру (стихійні лиха, епідемії, епізоотії, а іноді - явища соціального характеру (збройні конфлікти тощо);

4) стан крайньої необхідності, тобто наявність загрози життєво важливим інтересам суб'єкта.

Обставини, що звільняють від відповідальності, необхідно відрізнити від **фактів та дій, які виключають кваліфікацію діяння суб'єкта** в якості правопорушення. Серед таких фактів та дій можна назвати:

- згоду потерпілої сторони на здійснення діяння, яке спричинило завдання шкоди;

- допустимі в рамках міжнародного права дії суб'єкта у відповідь на протиправну поведінку потерпілого (самооборона).

Прикладом вини потерпілої сторони може бути ситуація, коли держава, знаючи, що готується замах на її посольство, не сповіщає про це владу країни перебування посольства. Коли замах таки буде здійснено, держава

перебування повинна нести відповідальність за порушення чи невиконання зобов'язання щодо забезпечення безпеки дипломатичного представництва іноземної держави. Якщо ж вона може довести, що посольство чи держава, яка його акредитувала, володіли інформацією про замах, що готувався, але не поділилися нею для спільного успішного захисту, то ця обставина може розглядатися як така, що спричиняє звільнення від відповідальності.

Загалом усі випадки передбачити неможливо, тому кожен з них вимагає диференційованого підходу.

Питання 5. Міжнародно-правова відповідальність міжнародних організацій.

Міжнародні міжурядові організації як суб'єкти міжнародного права відіграють дедалі більш активну роль у міжнародних відносинах. У зв'язку з цим виникає питання: чи несуть відповідальність міжнародні організації і яким чином? Оскільки міжнародні організації мають неоднаковий обсяг міжнародної правосуб'єктності, що фіксується в їхніх установчих актах, то характер і обсяг відповідальності в них буде різний.

Доктрина і практика міжнародного права виходять із того, що міжнародні організації як суб'єкти міжнародного права є суб'єктами міжнародно-правової відповідальності й міжнародних претензій. Але оскільки міжнародні організації є відносно молодим суб'єктом міжнародного права, проблема їхньої міжнародно-правової відповідальності перебуває в стадії розробки.

Відповідальність міжнародної організації впливатиме з факту порушення її органами і посадовими особами статутних положень організації та загальних норм міжнародного права. У практиці ООН були випадки визнання цієї організації відповідальності за дії, скоєні особами зі складу збройних сил ООН. У зв'язку з цим можна згадати угоди ООН, укладені в 1965-1967 рр. з деякими державами про відшкодування збитків, заподіяних громадянам цих країн і їхньому майну під час проведення операцій збройних сил ООН у Конго.

На міжнародній арені міжнародна організація діє через свої органи та посадових осіб, тому фактично міжнародні правопорушення можуть скоювати саме вони. У цьому випадку може виникнути подвійна відповідальність організації. По-перше, перед державами-членами за

порушення посадовою особою або органом організації статутних положень, і, по-друге, перед міжнародним співтовариством у цілому у разі порушення норм загального міжнародного права. У зв'язку з тим, що діяльність міжнародних організацій має функціональний характер і їхній статус як суб'єктів міжнародного права відрізняється від статусу держав, питання про політичну відповідальність міжнародних організацій перебуває в стадії розробки і на практиці жодного разу не виникало. У доктрині міжнародного права є думка, що у принципі до міжнародних організацій застосовні всі форми політичної відповідальності, які не суперечать специфіці їхньої міжнародної правосуб'єктності.

Нині у міжнародній практиці проблема відповідальності міжнародних організацій вирішується переважно у площині компенсації матеріального збитку. Так, у низці угод стосовно космосу – Договорі про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору" включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 р.; Угоді про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених у космічний простір 1968 р.; Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами 1972 р., є норми, що встановлюють відповідальність міжнародних організацій і держав, які беруть участь у них, за шкоду, що є результатом космічної діяльності.

Оскільки міжнародні організації часом не можуть самостійно компенсувати заподіяний ними збиток, виникає питання про необхідність солідарної відповідальності як самої організації, так і держав-членів. Такий вид відповідальності, зокрема, передбачений ст. V Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами 1972 р.

Специфіка діяльності міжнародної організації може призвести до заподіяння матеріальної шкоди її посадовим особам, майну і приміщенням. У цих випадках міжнародна організація може виступати суб'єктом міжнародних претензій до заподіювачів. Це підтверджено в консультативному висновку Міжнародного Суду ООН від 11 квітня 1949 р. "Про відшкодування збитку, який було зазнано на службі ООН". На підставі факту вбивства ізраїльськими терористами посередника ООН у збройному конфлікті між Ізраїлем і арабськими державами графа Бернадота та полковника Серо Міжнародний Суд ООН визнав, що Організація Об'єднаних Націй як суб'єкт міжнародного права та носій міжнародних прав і обов'язків може здійснювати свої права шляхом пред'явлення міжнародних претензій. Більш того, на 60-й сесії Комісії міжнародного

права (2008 р.) було попередньо прийнято текст Проекту статей про відповідальність міжнародних організацій¹. Для цілей зазначеного проекту статей термін "міжнародна організація" означає організацію, засновану на підставі міжнародного договору або іншого документа, регульованого міжнародним правом, яка володіє власною міжнародною правосуб'єктністю. Міжнародні організації можуть включати як членів й інші утворення, крім держав (ст. 2). Стаття 3 встановлює загальні принципи, відповідно до яких кожне міжнародно-протиправне діяння такої організації спричиняє міжнародну відповідальність. Міжнародно-протиправне діяння міжнародної організації має місце, коли будь-яке поведження, що полягає в дії або бездіяльності: а) присвоюється міжнародній організації (за загальним правилом про присвоєння поведження міжнародній організації, поведження органу чи агента міжнародної організації при виконанні функцій вказаного органу чи агента розглядається як діяння такої організації за міжнародним правом, незалежно від місця, що займають цей орган чи агент у структурі організації, ст. 4); б) є порушенням міжнародно-правового зобов'язання.

Останнє має місце, коли діяння міжнародної організації не відповідає тому, що вимагає від неї це зобов'язання, незалежно від походження або характеру (ст. 8).

Питання 6. Міжнародна кримінальна відповідальність індивідів.

За міжнародний злочин відповідальність несе як держава, винна в його вчиненні, так і її посадові особи, які брали участь у злочинних діяннях. Офіційне становище особи в державній ієрархії (глава держави, глава уряду, міністр оборони і т. ін.) не звільняє її від кримінальної відповідальності. Також не звільняє індивідів від кримінальної відповідальності та обставина, що вони вчинювали злочинні діяння на виконання наказу свого командування або уряду.

Прийнято вважати, що вперше міжнародний суд з розгляду воєнних злочинів відбувся в німецькому місті Брейзахе в 1474 р., коли 27 суддів Священної Римської імперії висунули обвинувачення Петеру ван Хагенбаку у "зневажанні законів Божих і людських", що втілювалося в його дозволі своїм військам убивати, гвалтувати і грабувати. П. Хагенбак був визнаний винним, засуджений і страчений¹.

Якщо історія визнання перерахованих вище діянь злочинами налічує не один десяток століть, то спробам створення постійного органу міжнародної

кримінальної юстиції лише кілька десятиліть. Хоча ще в XIX ст. аргентинський письменник Х. Альберда стверджував, що науці міжнародного права слід досліджувати і законодавчі можливості, і принципи, здатні більш ефективно захищати сім'ю народів від злочинів війни, що спричинюють розруху й затримують прогрес. Тоді ж поширились ідеї, що деякі види деліктів є міжнародними злочинами й особи (групи осіб), які їх скоїли, повинні відповідати не за національним, а за міжнародним правом.

Але оскільки міжнародний суд (як і національний) може здійснювати правосуддя тільки на підставі певних норм, виникла проблема їх формування. Перший проект міжнародного кримінального кодексу з'явився в 1832 р., і зусилля в цьому напрямі не припинялися, хоча в той час ішлося про такі правопорушення, як торгівля наркотиками, рабами, порнографічною літературою, зброєю.

Уперше ідея створення міжнародного суду, покликаного розглядати справи про воєнні злочини, була висловлена на Версальській мирній конференції в 1919 р., після Першої світової війни. Створення такого органу було передбачено досягнутою там угодою. Німеччина *de jure* і *de facto* визнала за країнами Антанти (Союзницького пакту) право притягати до суду військовослужбовців, обвинувачуваних у вчиненні дій, що порушують закони і звичаї війни. Відповідно, уряд Німеччини зобов'язався передавати всіх обвинувачуваних до військових судів країн Пакту. А у випадку, якщо особа винна в кримінальних діях щодо громадян більш як однієї з країн Пакту, передбачалася можливість створення спеціального міжнародного суду. Всі ці дії розцінювались як спосіб піддати суду кайзера Вільгельма II за роль, яку Німеччина відіграла в розв'язанні війни.

Отже, значний поштовх розвитку міжнародної кримінальної юстиції дала саме Перша світова війна. Створені в Бельгії, Великій Британії, Росії та Франції спеціальні слідчі комісії встановили численні акти значного порушення Німеччиною законів і звичаїв війни. Це були вбивства мирних жителів, катування військовополонених (у тому числі поранених), грабежі й руйнування. Німецькі війська всупереч чинним нормам міжнародного права розстрілювали заручників з місцевого населення, а окупаційна влада насильно гнала мирних жителів до Німеччини для примусової праці. Такі дії становили частину політики, що планувалася і здійснювалася керівництвом Німецької імперії. Ще в 1900 р., звертаючись до німецьких солдат, які направлялись у Китай з каральними цілями, кайзер Вільгельм II привселюдно заявив: "Коли ви зіштовхнетеся, то пам'ятайте - пощади не

давати, полонених не брати. Хто потрапить до ваших рук, повинен загинути. Як тисячу років тому гуни під керівництвом короля Атілли створили своє ім'я, яке ще й досі робить їх страшними в традиції та історії, так нехай і ім'я "німці" стане в Китаї через вас таким знаменитим, що й через тисячу років жоден китаєць не насмілиться косо глянути на німця".

У 1914 р. Вільгельм II повторив свої програмні установки в листі до австрійського імператора Франца Йосипа. Він писав: "Все повинно бути втоплене у вогні й крові, необхідно вбивати чоловіків і жінок, дітей і старих, не можна залишати жодного дерева. Цими терористичними методами, єдиними, які здатні злякати такий звироднілий народ, як французи, війна буде закінчена менш ніж за два місяці, тоді як, якщо я візьму до уваги гуманні міркування, війна триватиме кілька років".

Світова громадськість вимагала покарання не тільки рядових виконавців злочинів, а й головних винуватців, насамперед самого німецького кайзера. Стаття 227 Версальського мирного договору 1919 р. звинувачувала Вільгельма II у порушенні міжнародної моралі й міжнародних договорів і передбачала здійснення спеціального суду над ним. Стаття 228 зафіксувала право союзних держав віддати до суду підданих кайзера, винних у порушенні законів і звичаїв війни. Однак положення Версальського мирного договору не було реалізовано. Уряд Нідерландів відмовився видати кайзера, який туди втік. Стосовно інших воєнних злочинців, то німецький уряд зміг наполягти на переданні їх не міжнародному або іноземному, а лише німецькому суду. До списку воєнних злочинців Велика Британія внесла 98 осіб, у тому числі адмірала Тірпіца, Франція - 344, у тому числі фельдмаршала Гінденбурга, Бельгія - 51. У Лейпцизі був створений спеціальний суд. За даними Г. Дюкса, голови земельного суду Франкфурта-на-Майні, наведених у доповіді на конференції в Нюрнберзі в листопаді 1985 р., з 901 особи, які значились у списках воєнних злочинців союзних країн, до тюремного ув'язнення строком від шести місяців до чотирьох років було засуджено лише 13 підсудних. При цьому жоден із засуджених так і не відбув строк покарання.

В іншому документі – Декларації глав союзних держав у зв'язку з геноцидом вірменів в Османській імперії від 24 травня 1915 р. проголошувалося, що особисту кримінальну відповідальність повинні нести всі члени турецького уряду і його місцевих представників, причетних до злочину.

Колосальні жахи й трагедії періоду Другої світової війни, що стали наслідком міжнародних злочинів, вчинених нацистською Німеччиною й

мілітаристською Японією та їхніми союзниками, зумовили необхідність вжиття практичних заходів з боку держав-переможниць щодо покарання винних у вчиненні злочинів. У зв'язку з цим були прийняті важливі міжнародно-правові акти: Московська декларація про відповідальність гітлерівців за вчинені злочини 1943 р.; Лондонська угода про судові переслідування й покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі 1945 р., невід'ємною частиною якої є Статут Міжнародного воєнного трибуналу в Нюрнберзі; Статут Міжнародного воєнного трибуналу в Токіо 1946 р.; вироки цих трибуналів. Принципи, визнані Статутом Міжнародного воєнного трибуналу в Нюрнберзі, відображені в його вироці, було підтверджено в резолюціях Генеральної Асамблеї ООН від 11 грудня 1946 р. і 27 листопада 1947 р.

У 1968 р. під егідою ООН було прийнято Конвенцію про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства.

Перелік міжнародних злочинів, за які поряд з державами несуть відповідальність й індивіди, внесений до Статуту Міжнародного воєнного трибуналу в Нюрнберзі, складався з **трьох категорій**: злочини проти миру (планування, підготовка, розв'язання і ведення агресивної війни); воєнні злочини, тобто порушення законів і звичаїв війни; злочини проти людяності (вбивства, катування та інші злочини, скоєні щодо цивільного населення)¹.

Із часом цей перелік міжнародних злочинів було розширено. У Конвенції про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р. та Конвенції про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973 р. геноцид і апартеїд кваліфікуються як злочини проти людства, відповідальність за які несуть поряд з державами й фізичні особи.

У 1978 р. Генеральна Асамблея ООН на 32-й сесії знову приступила до роботи з обговорення проекту кодексу злочинів проти миру й безпеки людства. Цей проект, підготовлений Комісією міжнародного права ООН, був уперше поданий на розгляд Генеральної Асамблеї в 1964 р.

Генеральна Асамблея ООН доручила подальшу розробку проекту кодексу злочинів проти миру й безпеки людства Комісії міжнародного права, що займається вирішенням цього питання в наш час. Комісія, зокрема, працює над проблемою розширення та уточнення переліку міжнародних злочинів. Є пропозиції про внесення до цього переліку рабства, колоніалізму, тероризму та ін.

За чинними нормами міжнародного права головні винуватці вчинення міжнародних злочинів піддаються кримінальному переслідуванню міжнародними кримінальними судами, створюваними на основі укладення спеціальних міжнародних угод. Прикладами є Міжнародні військові трибунали в Нюрнберзі (1945- 1946 рр.) і в Токіо (1946-1948 рр.). Інші злочинці можуть нести кримінальну відповідальність за скоєні злочини на підставі кримінального законодавства відповідних держав. В Угоді про судові переслідування і покарання головних військових злочинців європейських країн осі 1945 р. зафіксовано положення про необхідність відсилання неголовних злочинців у ті держави, де "були скоєні їхні огидні дії", і покарання їх там відповідно до законів цих держав (преамбула). Однак у період холодної війни цей механізм працював із серйозними збоями.

Наприкінці ХХ ст. знову виникла потреба у створенні міжнародних кримінальних трибуналів у зв'язку з міжнародними злочинами, скоєними на території колишньої Югославії і в Руанді. На підставі рішення Ради Безпеки ООН в 1993 р. було засновано Міжнародний трибунал для переслідування осіб, відповідальних за серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, скоєні на території колишньої Югославії з 1991 р., і в 1994 р. Міжнародний кримінальний трибунал для переслідування осіб, винних у геноциді та інших серйозних порушеннях гуманітарного права, вчинених на території Руанди, і руандійських громадян, винних у геноциді та інших подібних злочинах, скоєних на території сусідніх держав у період між 1 січня 1994 р. і 31 грудня 1994 р. У цьому випадку міжнародні кримінальні трибунали було створено не шляхом укладення спеціальної міжнародної угоди, а на основі рішень Ради Безпеки ООН, які мовчазно визнали держави - членами цієї організації. На думку Генерального секретаря ООН Б. Бутроса Галі, іншого шляху просто не було, розробка та прийняття спеціальної міжнародної угоди забрала б багато часу, і сенс створення трибуналів був би багато в чому втрачений.

У Статуті міжнародного трибуналу для Югославії визначено, що підставою для притягнення індивідів до кримінальної відповідальності є "серйозні порушення міжнародного гуманітарного права". Під цим розуміють порушення загальновизнаних норм про захист жертв війни (Женевських конвенцій 1949 р.), а також законів і звичаїв війни (Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 р. і додатків до них), крім того, геноцид та інші злочини проти людяності.

У зв'язку з тим, що міжнародний трибунал для Руанди був створений з метою осуду за злочини, скоєні в конфлікті неміжнародного характеру, то норми міжнародного права, порушення яких ставиться у провину підсудним, мають специфіку. Насамперед до відповідальності притягуються особи, винні у вчиненні геноциду та інших злочинів проти людяності, а також порушники норм, що стосуються поведження воюючих сторін під час конфліктів неміжнародного характеру (Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. і Додаткового протоколу II до них 1977 р.), якщо ці порушення мали серйозні наслідки.

В обох Статутах знову було підтверджено, що офіційний статус обвинувачуваного як глави держави або члена уряду не звільняє його від кримінальної відповідальності. Крім того, була впроваджена новела, що обвинувачувані такого рівня несуть відповідальність також за те, що не запобігли вчиненню злочину своїми підлеглими.

У контексті обговорюваної проблеми становить інтерес рішення у справі "Стрілець, Кесслер і Кренц проти Німеччини", розглянутої Європейським судом з прав людини у складі Великої палати.

Заявники в цій справі стверджували, що дії, за які вони були притягнуті до відповідальності національним судом, нібито не були правопорушеннями в той час, коли були скоєні відповідно до внутрішнього й міжнародного права, і що з цієї причини їхній осуд німецькими судами був порушенням п. 1 ст. 7 Конвенції 1950 р.

Суд розглянув ситуацію, пов'язану з тим, що в період між 1949 і 1961 р. приблизно 2,5 млн німців утекли з Німецької Демократичної Республіки (НДР) у Федеративну Республіку Німеччину (ФРН).

Щоб зупинити нескінченний потік перебіжчиків, НДР 13 серпня 1961 р. звела Берлінську стіну та всіляко підсилила заходи безпеки уздовж кордону двох німецьких держав, установивши, зокрема, протипіхотні міни й системи автоматичної стрільби. Багато з тих, хто намагався нелегально перетнути кордон, у результаті гинули: або внаслідок вибухів протипіхотних мін і спрацьовування систем автоматичної стрільби, або від вогню східнонімецьких прикордонників. Загальна кількість загиблих, за даними прокуратури ФРН, становила 264 особи. Інші джерела наводили більші цифри, наприклад, "Робоча група 13 серпня" згадувала про 938 загиблих. У будь-якому разі точну кількість убитих визначити важко, тому що інформацію про інциденти на кордоні влада НДР зберігали в секреті.

Прикордонники НДР були військовослужбовцями Національної народної армії та безпосередньо підпорядковувалися Міністерству оборони. Щорічні накази самого Міністерства оборони ґрунтувалися на рішеннях Національної ради оборони.

Наприклад, у рішенні від 14 вересня 1962 р. Національна рада оборони дала чітко зрозуміти, що у наказах і службових інструкціях Міністерство оборони, що видаються, прикордонникам має бути вказано, що вони "несуть повну відповідальність за недоторканність державного кордону в їхньому секторі" і що порушники кордону повинні в кожному разі піддаватися арешту як вороги або, якщо буде потреба, знищуватися. Аналогічно в службовій Інструкції від 1 лютого 1967 р. зазначалося: "Міни мають закладатися в заздальгідь визначених точках близько одна від одної... з таким розрахунком, щоб припинити пересування порушників кордону і... дозволити здійснити їхній арешт або знищення". Всі накази міністра оборони, включаючи й ті, які стосувалися використання вогнепальної зброї на кордоні, ґрунтувалися на рішеннях Національної ради оборони, членами якої були заявники.

Суд, розглянувши цю справу, дав оцінку діям заявників з погляду принципів міжнародного права, пов'язаних з міжнародним захистом прав людини. Так, уст. 3 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р. передбачено: "Кожний має право на життя". Це право було підтверджено Міжнародним пактом про громадянські й політичні права від 16 грудня 1966 р. (ратифікованим НДР 8 листопада 1974 р.), відповідно до ст. 6 якого "ніхто не може бути довільно позбавлений життя". Це також включено в Конвенцію 1950 р., п. 1 ст. 2 якого говорить: "Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше, ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання".

На думку Суду, збіг змісту згаданих вище норм символічний: він показує, що право на життя є невід'ємним правом людей і вищою цінністю в ієрархії прав людини (п. 94).

Отже, дії заявників не були в будь-якому аспекті виправдані відповідно до п. 2 ст. 2 Конвенції.

Суд також розглянув відповідальність НДР як держави й особисту відповідальність заявників. На його думку, якби НДР усе ще існувала, вона б відповідала за розглянуті дії з погляду міжнародного права. Далі Суд

установив, що поряд з державною відповідальністю заявники особисто несли б кримінальну відповідальність за вчинення дій, про які йдеться.

Інститут міжнародної кримінальної відповідальності індивідів за вчинення міжнародних злочинів є значним стримувальним фактором сучасного міжнародного права щодо недопущення порушення його найбільш важливих норм. У міжнародно-правовій доктрині є навіть судження про те, що сформувалася "зовсім нова галузь міжнародного права" - міжнародне кримінальне право.

Питання 7. Мирні способи вирішення міжнародних спорів.

Усі держави, вступаючи у світове співтовариство, беруть на себе зобов'язання здійснювати свою міжнародну діяльність відповідно до основних принципів міжнародного права. Одним із таких принципів є обов'язок держав вирішувати свої *«міжнародні спори мирними способами таким чином, щоб не піддавати загрозі міжнародний мир і безпеку і справедливість»* (п. 3 статті 2 Статуту ООН).

Водночас міжнародне співтовариство напрацювало і використовує певні механізми у збереженні міжнародного миру і безпеки. Сукупність цих механізмів називається правом міжнародної безпеки.

До міжнародно-правових способів забезпечення міжнародної безпеки належать:

- мирні способи вирішення спорів;
- загальна і регіональна безпека (колективна безпека);
- роззброювання;
- заходи для ослаблення напруженості і припинення гонки озброєнь;
- заходи для запобігання ядерній війні;
- неприєднання та нейтралітет;
- заходи для припинення актів агресії (самооборона);
- дії міжнародних організацій;
- нейтралізація і демілітаризація територій (ліквідація військових баз);
- створення зон миру в різних районах земної кулі;
- заходи для зміцнення довіри між державами.

Відповідно до Статуту ООН **міжнародні конфлікти діляться** на:

— **ситуацію**, тобто конфлікт, що у випадку його розвитку може загрожувати міжнародному миру і безпеці (наприклад, ситуація з Іраком);

— **спір**, тобто ситуацію, коли сторони пред'явили одна одній взаємні претензії (наприклад, спір Англії з Іспанією з приводу Гібралтару). У спорі завжди є учасники, у яких претензії завжди сформульовані і збігаються з предметом спору. При цьому держави свої претензії обґрунтовують законними інтересами і нормами міжнародного права.

Перелік способів вирішення міжнародних спорів

Безпосередні переговори припускають установлення контакту й обмін думками між державами, що сперечаються, з метою досягнення угоди з різних питань.

Під **добрими послугами** міжнародне право розуміє сукупність дій держав, що не беруть участь у даному спорі, або інших суб'єктів міжнародного права, що спрямовуються на встановлення або поновлення прямих переговорів між тими, хто сперечається, з метою створення сприятливих умов для мирного вирішення спору.

Посередництво – це сприяння держав або інших суб'єктів міжнародного права, що не беруть участь у даній суперечці, з метою мирного врегулювання спорів.

Під **міжнародною слідчою процедурою** розуміється розслідування міжнародним органом конкретних обставин і фактичних даних, що лежать в основі міждержавної розбіжності.

Міжнародна погоджувальна процедура припускає розгляд спорів в утворюваних сторонами на паритетних засадах органах із метою виробітки проекту угоди.

Міжнародний арбітраж (третейський суд) – це організований на основі угоди сторін розгляд спору окремою особою (арбітром) або групою осіб (арбітрами). Причому склад арбітрів, порядок діяльності суду, а також підлягаючі застосуванню норми права визначаються угодою сторін, що сперечаються; у процесі беруть участь представники сторін, процес очолює суперарбітр, що обирається сторонами; рішення арбітражу носить обов'язковий характер.

Розгляд міжнародних спорів у Міжнародному Суді припускає звернення сторін, що сперечаються, у спеціально створюваний на основі

міжнародних договорів постійний орган, покликаний вирішувати міжнародні спори шляхом судової процедури. Можливо вирішення спорів в міжнародних організаціях, а також вирішення спорів іншими способами.

Висновки.

Відповідальність у міжнародному праві відіграє важливу роль в забезпеченні стабільного функціонування міжнародної системи. Комісія міжнародного права ООН визначила зміст міжнародної відповідальності як «ті наслідки, які те або інше міжнародно-протиправне діяння може мати відповідно до норм міжнародного права в різних випадках, наприклад наслідку діяння в плані відшкодування збитку й відповідних санкцій». У науці міжнародного права під міжнародно-правовою відповідальністю розуміються конкретні негативні юридичні наслідки, що наступають для суб'єкта міжнародного права в результаті порушення їм міжнародно-правового зобов'язання

У цілому можна відзначити, що поняття міжнародно-правової відповідальності характеризується наступними ознаками: настає вона за здійснення міжнародного правопорушення; реалізується на основі норм міжнародного права; пов'язана з певними негативними наслідками для правопорушника; спрямована на зміцнення міжнародного правопорядку

Норми, що визначають відповідальність держав у міжнародному праві, утворюють особливий міжнародно-правовий інститут. Зміст цього інституту змінювалося відповідно до змін у розвитку міжнародного права